

דרישונות

פרשת כי תצא, תשע"ח, מספר 1283

בין ייבום לחליצה - הקשבה לקולות בחוק הייבום איילת סידלר

הפתרון לשאלה, כך נדמה, עשוי להימצא בתיאור הליך החליצה. ואכן, תיאור היבמה היורקת בפניו של היבם והביוש ("שיימינג") בקריאת שמו "בית חלוץ הנעל" יוצרים את התחושה שמדובר בסנקציה. עם זאת הסנקציה היא יחידה במינה בתורה; אין בה עונש ממוני או גופני אלא השפלה בלבד. זאת ועוד, כנגד החובה להקים שם למת, לשאת אישה נוספת וללדת ילדים נוספים – עול כלכלי נכבד ביותר – עומדת סנקציית ההשפלה. לכאורה, בהשוואה למעשה הייבום, הסנקציה ליבם הסרבן אינה כבדה, וייתכן שאף אינה מידתית.

מעבר לעיון בטקס החליצה נציין, כי להלכה העדיפו חכמים במקרים רבים את מצוות החליצה על פני מצוות הייבום. יש לומר שעל פי דעה זו החליצה נתפסת כאפשרות לגיטימית, גם אם לא מלכתחילה.³ כאמור, על פי הפשט היא אינה סנקציה משמעותית, אולם קשה לראות בה אלטרנטיבה לגיטימית. אם כן, כיצד ניתן להבין את "עמדת הביניים" העולה מן היחס שבין שני חלקי החוק – הייבום והחליצה? דומני שהקשבה לקולות המתדיינים בחוק – היבם והאלמנה – עשויה לספק מענה אפשרי לשאלה זו.⁴

חוק הייבום ייחודי בכך שהוא כופה על האדם נישואים בניגוד לרצונו. מלבד חוק זה, התורה כופה נישואים רק במקרה של אונס (דב' כב) וזאת כחלק מהעונש המוטל על האנס. היבם, בשונה מן האנס, אינו עבריין, ולמרות זאת חלקו הראשון של החוק אינו עוסק בשאלת רצונו בקשר עם האלמנה. לצורך השוואה, בסיפור ובחוק העוסקים בנישואים, התורה מראה מודעות רבה למרכיב הרצון והבחירה בתהליך ההתקשרות שבין איש

מצוות הייבום (דב' כה:ה-ו) כוללת בתוכה שני חלקים: החלק הראשון (פס' ה-ו) מחייב את היבם לשאת את אלמנת אחיו המת שנפטרה ללא ילדים, ומטרת הנישואים מפורשת בחוק – הקמת שם למת.¹ החלק השני (פס' ז-י), הפותח במילים "וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחַת אֶת יְבִמְתּוֹ", מתייחס למקרה שהיבם אינו חפץ למלא את חובת הייבום, ומתאר את ההליך שיש לבצע במקרה זה. בעוד שהחלק הראשון מותיר אותנו עם הרושם שהתורה רואה חשיבות רבה במצוות הייבום, החלק השני עוסק בנוהל המאפשר להימנע מקיומה.

מצוות הייבום אינה המצווה היחידה המורכבת משני חלקים; חלק המתאר כיצד יש לנהוג, וחלק הודן במקרה שהאדם המצווה אינו נוהג כמתבקש, ופותח על פי רוב במילים "וְאִם לא...". גרשון ברין הציע להבחין בין מקרים שבהם הצירוף "אם לא" מתאר סנקציה המושתת על מפר החוק לבין מקרים שבהם "וְאִם לא" מציב אלטרנטיבה לגיטימית.² כך לדוגמה בציווי "וְכָל פֶּטֶר חָמַר תַּפְדָּה בְשָׂה, וְאִם לֹא תַפְדָּה וְעָרַפְתָּו" (שמ' יג:ג) נראה כי התורה קונסת את מי שאינו פודה את פטר החמור בעריפתו, שהרי ערכו של השה נמוך בהרבה מערכו של החמור. לעומת זאת, בתיאור קורבן האשם (וי' ה) התורה מציבה אלטרנטיבה למי שאינו יכול להביא שה כקורבן: "וְאִם לֹא תִגַּע יָדוֹ דֵּי שָׂה וְהֵבִיא אֶת אֲשָׁמוֹ אֲשֶׁר חָטָא שְׁתֵּי תָרִים אוֹ שְׁנֵי בְנֵי יוֹנָה". נדמה שבמקרה זה התורה מתחשבת במי שידו אינה משגת די שה, ומאפשרת לו להקריב קורבן יקר פחות. לאור הבחנה זו יש לשאול, האם החליצה היא אלטרנטיבה לגיטימית למצוות הייבום או שמא היא סנקציה המושתתת על היבם?

³ יבמות לט ע"ב; שם קט ע"א. הקריאה המוצעת להלן מתבססת על קריאה אפשרית בפשוטו של מקרא ואינה עולה בקנה אחד עם העמדה, המובעת בגמרא ומאוחר יותר בפוסקים, הטוענת כי "הכונס את יבמתו לשם נוי לשם אישות, לשם דבר אחר - כאילו פוגע בערוה..." (יבמות שם).

⁴ מצוות הייבום עומדת בסתירה לחוקי עריות האוסרים על אח לשאת את אשת אחיו (וי' יח:ז; כ:כא). עובדה זו מצביעה מחד גיסא על חשיבותו של החוק, אך מאידך גיסא יכולה גם להסביר את היחס המורכב כלפי יישומו.

* ד"ר איילת סידלר, סגנית ראש המדרשה באוניברסיטת בר-אילן ומרצה בלימודי יסוד.

¹ יש המפרשים את החובה "להקים שם" כחובה להוליד צאצא למת, וכך משתמע לדוגמה מבר' לח:ח; שמ"ב יד:ז. מקור השורש המקראי יב"ם הוא באוגרית ובאכדית, ומשמעותו שם היא 'צָאצָא, נָצַר'. אחרים סוברים שהקמת "שם" קשורה בנחלת המת והורשתה לצאצאיו. ראו במ' כז:ד; רות ד:ט-י.

² Gershon Brin, *Studies in biblical law: From the Hebrew Bible to the Dead Sea Scrolls* (trans. Jonathan Chipman), Sheffield 1994, pp.44-45

מהאשמה המוטחת בו על ידי האלמנה. בדבריו היבם מתייחס לאלמנה באמצעות כינוי הזיקה "אותה": "לקחתה", וכך הוא רומז על תחושת הריחוק שלו מן האישה, ורצונו להימנע מכינוי העשוי ליצור זיקה ביניהם, כגון "יבמתי". מגמה זו הפוכה ממגמתה של האלמנה המכנה אותו "יבמי" (שם: ז).

בניגוד לקולם הברור של האלמנה והיבם, קולם של הזקנים אינו נשמע, וזהו החוק היחיד בתורה שבו פעולת דיבור מתוארת מבלי שהדיבור מצוטט. יש להניח שהם מדגישים את חשיבות הנצחת המת, ומבקשים מן היבם להתגבר על רתיעתו מן האלמנה ולקיים את חובתו, אולם דבריהם אינם מופיעים בחוק. השתקת קולם של הזקנים עשויה לנבוע מכך שקול זה אינו חד וברור. ייתכן שאין בפייהם אמירה נחרצת אודות חובתו של אדם לשאת אישה בניגוד לרצונו.

אם נכון הניתוח המוצע כאן, הרי שהעיון בלשון החוק מסייע להבין את המתח הקיים בין שני חלקיו – ייבום וחליצה. שני חלקים אלו משקפים שני ערכים שונים; החשיבות שבהקמת שם למת ובהנצחתו מצד אחד, וזכותו של הפרט לשאת אישה שאותה הוא רוצה ובוחר מן הצד השני. זהו מתח בין חובתו של אדם לרעהו ולחברה ובין חובתו לנאמנות לעצמו ולרצונותיו. נראה כי במקרה זה התורה אינה מכריעה באופן מוחלט בין שני הערכים, ומותירה את ההכרעה לליבו ולמצפונו של האדם.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא

לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

לאישה.⁵ הבעייתיות המובנית הקיימת בכפיית הנישואים באה לידי ביטוי, כך נראה, בדיון בין הצדדים במצוות החליצה.

את הבעיה המתעוררת ביישום החוק התורה מנסחת במילים: "וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחַת אֶת יְבִמְתּוֹ" (שם ז). בעוד שפעולת הייבום מתוארת בשלושה פעלים: "יְבַמָּה יָבֵא עִלְיָהּ וּלְקַחַתָּהּ לְאִשָּׁה וְיְבַמָּה". הבחירה בפועל לק"ח, המשמש בתורה לתיאור נישואים, מרמזת כי האיש מסרב לשאת את האישה, ואין הוא ממאן "להקים לאחיו שם בישראל", כפי שהיא תטען בהמשך. עוד יש לשים לב לעובדה, שהאיש, שכונה עד כה "יבם", מכונה לראשונה "איש" – כינוי העשוי לרמז על מעמדו כאדם עצמאי בעל רצון ואישיות.⁶ האלמנה ממשיכה להיקרא "יבמתו", וייתכן שכך מנגידה התורה בין סירובו של האיש לשאת את האישה לבין חובתו לייבם אותה.

הפועל חפ"ץ משמש בתורה לתיאור רצון, והוא מופיע גם בהקשרים של יחסי איש ואישה.⁷ בספר "דברים" הפועל מופיע בקשר לחוק השבויה: "וְרֵאִיתָ בְּשִׁבְיָהּ אִשְׁתִּי יֶפֶת תֶּאֱרָךְ וְחִשְׁקֶתָ בָּהּ... וְהָיָה אִם לֹא חִפְצֶתָּ בָּהּ וְשִׁלַּחְתָּהּ" (כא:יא-יד). מן היחס המנוגד לשבויה – תחילה "וְחִשְׁקֶתָּ בָּהּ" ולבסוף "לֹא חִפְצַתָּ בָּהּ" – נוכל להסיק כי התיאור "לֹא חִפְצֶתָּ בָּהּ" משקף את ההפך מ"וְחִשְׁקֶתָּ בָּהּ". לשון החוק "וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחַת אֶת יְבִמְתּוֹ", כמו גם דברי האיש בהמשך "לֹא חִפְצֶתִי לְקַחַתָּהּ", מבהירים את מניעיו של האיש. האיש אינו חפץ, הווה אומר אינו חושק, באישה. החוק אינו נדרש להגדרת הגורמים לתחושה זו, ונראה להלן כי הוא מקבל עקרונית את הלגיטימיות של הטיעון.

טענת האלמנה המושמעת בפני הזקנים היא: "מֵאֵן יְבַמִּי לְהִקִּים לְאָחִיו שֵׁם בְּיִשְׂרָאֵל", והיא מבססת טענה זו במעשה שהיבם מסרב לעשות: "לֹא אָבָה יְבַמִּי". דבריה אינם תואמים את לשון התורה "וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחַת אֶת יְבִמְתּוֹ", וגם לא את טענת היבם להלן: "לֹא חִפְצֶתִי לְקַחַתָּהּ". בדבריה האלמנה מכנה את מי שכונה בלשון החוק "איש" (פס' ז) בכינוי "יבמי", ונראה שהיא אינה רוצה, ואולי אף אינה יכולה, לראות בו "איש", החפץ או לא חפץ בה כאישה. בעיניה הוא ה"יבם" – האיש המחויב לייבם אותה.

לאחר פנייתה של האישה לזקנים הם קוראים לו אליהם. היבם טוען באוזניהם: "לֹא חִפְצֶתִי לְקַחַתָּהּ", בלשון התואמת את לשון התורה "וְאִם לֹא יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחַת אֶת יְבִמְתּוֹ", ושונה מהותית

⁵ כך לדוג' בבר' כט:יח; שופ' יד:טז ועוד. בנות צלפחד נדרשות להינשא לבן שבטן, אך התורה מדגישה כי זכותן להינשא "לְטוֹב בְּעֵינֵיהֶם" (במ' לו:ו).

⁶ אסנת ברתור מציעה דיון מעמיק בכינויים אלו בספרה: Assnat Bartor, *Reading law as narrative: a study in the casuistic laws of the Pentateuch*, Atlanta, Ga.: Society of Biblical Literature, 2010, pp. 177-179

⁷ השימוש בפועל בהקשר של יחסי איש ואישה מצוי לדוגמה בבר' לד:יט; דב' כא:יד; אס' ב:יד.